

УДК 338.43(477.87)

Морська Т.В.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті досліджено перспективи розвитку сільських територій Закарпатської області. Обґрунтовано шляхи підвищення продуктивності та ефективності сільськогосподарського виробництва. Охарактеризовано активізацію аграрного сектору гірських та передгірських районів. Визначено першочергові завдання розбудови виробничої і соціальної інфраструктур.

Ключові слова: сільські території, сільське господарство, агропромисловий комплекс, сільське виробництво, аграрний сектор, гірські території.

Морская Т.В. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье исследованы перспективы развития сельских территорий Закарпатской области. Обоснованы пути повышения производительности и эффективности сельскохозяйственного производства. Охарактеризована активизация аграрного сектора горных и предгорных районов. Определены первоочередные задачи развития производственной и социальной инфраструктур.

Ключевые слова: сельские территории, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, сельское производство, аграрный сектор, горные территории.

Morska T.V. PROSPECTS OF AGRICULTURE TRANS-CARPATHIAN REGION

In the article the prospects of rural development Transcarpathian region. The ways of increasing productivity and efficiency in agricultural production. Characterized revitalization of the agricultural sector and mountain foothill areas. Defined priorities of industrial development and social infrastructure.

Keywords: rural development, agriculture, agriculture, agriculture production, agriculture, mountainous territory.

Постановка проблеми. На сьогодні в Закарпатській області, як і в країні загалом, ситуація у сфері землекористування складна. Мають місце такі проблеми, як недосконалість державного управління земельними ресурсами, земельного законодавства та інфраструктури ринку земель; не вживаються необхідні заходи щодо регуляторної політики раціонального та ефективного використання земель усіх категорій; не запроваджені механізми їх економічного стимулювання, не визначена оптимальна модель сільськогосподарського землекористування; низькою є ефективність використання земель у сільському господарстві. Своєю чергою, земельні відносини є тим чинником, під дією якого значною мірою формуються структура виробництва сільськогосподарської продукції, умови функціонування нових суб'єктів господарювання, рівень зайнятості сільського населення тощо і без удосконалення якого неможливо досягти високого рівня розвитку сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем перспектив розвитку сільського господарства займають вагомую частку в сучасних науково-практичних розробках. Відомими вченими у цій галузі є Долішній М.І., Лендел М.А., Мікловда В.П., Пітюлич М.І., Писаренко С.М., Юрчишин В.В., Прокопа І.В., Саблук П.Т., Шевчук Я.В.[4], та інші науковці-економісти.

Мета статті полягає у дослідженні перспективи розвитку сільського господарства Закарпатської області, окресленні кола ключових проблем та шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство Закарпатської області перебуває у кризовому стані. Стагнаційні процеси зумовлені причинами довготермінового характеру. Основними з них є: низька дохідність і збитковість виробництва окремих основних видів сільськогосподарської продукції, відсутність державної підтримки ОСГ, збутових кооперативів, занижені ціни на продук-

цію сільського господарства, відсутність ринкової та соціальної інфраструктури. Матеріально-технічна база, яка склалася на сьогодні в сільському господарстві, соціальна інфраструктура села стрімко деградує. Не вирішуються проблеми суспільно-економічної активізації гірських та передгірських територій області.

За таких обставин залишається низькою ефективність використання земельних ресурсів. Урожайність основних сільськогосподарських культур є в кілька разів нижчою, ніж у розвинутих країнах. Продукція сільського господарства не відповідає міжнародним вимогам якості та безпеки, оскільки 95,1% сільськогосподарської продукції виробляється господарствами населення, які обмежені матеріальними, фінансовими, технологічними та інформаційними ресурсами. Недостатня увага приділяється охороні землі від деструктивних впливів природного і антропогенного характеру. Результатом деградації сільськогосподарських угідь є низький рівень їх продуктивності. Виробництво валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у Закарпатській області в останні роки становило в середньому 426 євро, тоді як у країнах ЄС – понад 2 тис. євро [3].

Розв'язання накопичених проблем і подальший розвиток сільського господарства Закарпаття вбачаються у створенні умов, за яких конкурентоспроможність галузі зростатиме, матимуть подальший розвиток різнобічні функції сільського господарства і дотичні до нього види діяльності, що сприятиме якомога повній зайнятості населення, будуть створені оптимальні агроландшафти, раціонально використовуватимуться земельні ресурси, збережеться навколишнє середовище.

З огляду на традиції та природно-кліматичні умови розвиток сільськогосподарського виробництва повинен здійснюватись у таких напрямках: виробництво цукрових буряків, картоплі, високоякісного зерна, овочівництва; городництва і садівництва; виноградар-

ство; молочне і м'ясне скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, звірівництво; племінна справа, селекція, насінництво. Зростання урожайності досягатиметься через нові аграрні технології, поглиблення селекційно-племінної роботи, біологічний поступ, концентрацію виробництва, спеціалізацію та розвиток кооперації. Це дозволить забезпечити призупинення спаду, стабілізацію та нарощування обсягів сільськогосподарської продукції, а, отже, сприятиме більш повноцінному забезпеченню продуктами харчування не тільки місцевого населення, але й великого контингенту відпочиваючих.

Завдяки впровадженню інноваційних проектів розвитку прогнозованим є досягнення господарствами різних форм власності рівнинних районів рентабельності в межах 60–80%; гірських – 18–22% (вівчарського напрямку), 13–36% (змішаного типу) [2].

На обмежених за величиною ділянках землі здійснюють діяльність господарства різних форм власності. Через це не є можливим запровадити контролюючу меліоративну систему організації території. Приватизація переважною більшістю земель, ускладнює або взагалі не дає проводити на цих масивах протиерозійних заходів. Нові землекористувачі через обмеженість фінансових коштів не в змозі забезпечити формування ерозійно-стійких агроландшафтів тощо.

Ґрунтово-кліматичні, географічні, соціально-економічні чинники зумовили регіональні особливості розвитку організаційно-правових форм господарювання. У Закарпатській області ці особливості певним чином зумовлені традиціями місцевого населення, що й спричинило значний розвиток особистих селянських господарств (господарств населення). На сьогодні важливою проблемою є формування нових організаційно-правових форм господарювання на основі господарств населення, проведенням їх трансформації, об'єднання та інтеграції з сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами.

Подальший розвиток господарств населення відбуватиметься в напрямі передачі земельних часток (паїв) в оренду, кооперації, входження в різні організаційно-правові форми на основі асоційованого членства, що дозволить створити відповідне середовище для формування ефективних організаційно-правових структур ринкового типу.

Визначальним напрямом розвитку сільськогосподарських підприємств є істотне підвищення їх ефективності та зміцнення фінансово-інвестиційного становища.

Що стосується фермерських господарств, то тут очікується не стільки зростання їх кількості, скільки збільшення площ землекористування за рахунок оренди, купівлі, успадкування земельних паїв.

Доцільно максимально використати наявні можливості для розвитку органічного сільського господарства. Важливо передбачити надання державної підтримки його впровадженню, забезпечити компенсацію витрат на проведення сертифікації, аналізів, контролю; допомогти у просуванні органічної продукції на ринки.

Розвиток гірського сільського господарства повинен здійснюватися в таких напрямках:

- передгірна зона – виробництво зерна, картоплі; льонарство; м'ясо-молочне скотарство;

- гірська зона – вівчарство; м'ясо-молочне скотарство. Економічно рентабельно вирощувати картоплю.

Особливості гірських територій дозволяють сформувати власну модель функціонування «органічних» агрогосподарств, базуючись на власних самобутніх технологіях генезису тваринницької продукції, які

відрізняються від традиційних. Є сприятливі умови для виробництва екологічно чистої м'ясної й молочної продукції та збереження генофонду гірсько-карпатської породи овець, буро-карпатської породи ВРХ.

Незважаючи на те що в господарствах населення виробляють вагомий частку сільськогосподарської продукції, на сьогодні відсутня належна заготівельно-збутова мережа. Наявні заготівельні пункти переробних підприємств не відповідають потребам сьогодення, не забезпечують умов формування товарних обсягів якісної продукції та сприятливих закупівельних цін. Тому в основі розбудови ринкової інфраструктури має бути створення у сільській місцевості обслуговуючих кооперативів. Формування мережі плодоовочевих, молочарських, м'ясних, сервісних та інших об'єднань дрібних товаровиробників сприятиме створенню додаткових робочих місць, зайнятості населення.

Перейти до стабільного економічного зростання можливо за збільшення інвестицій у сільське господарство досліджуваної території, покращання її інвестиційно-інноваційного забезпечення. Розвиток сільського господарства гірських районів повинен орієнтуватись не просто на збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а передусім на виробництво якісної і безпечної екологічно чистої продукції на основі удосконалення структури виробництва, форм господарювання, підвищення ефективності. Цьому має сприяти активна державна допомога за такими напрямками:

1. Підтримка особистих селянських господарств, зокрема, залучення ОСГ гірських районів до програм державної підтримки аграрного сектору і розвитку сільських територій.

2. Встановлення цін підтримки на такі види сільськогосподарської продукції, як молоко і м'ясо.

3. Підвищення продуктивності пасовищ і сінокосів. Усі без винятку пасовища (низького, середнього та високого природоохоронного рівня) потребують докорінного поліпшення на основі диференційованого підходу до їх облаштування. Відомо, що найбільш інтенсивно використовуються пасовища низького рівня, тому й потребують більших затрат на відновлення потенційної продуктивності (у середньому 1530 грн./га [1], затрати на 1 га пасовищ середнього і високого рівня значно менші – приблизно 10–20% від цієї суми). Зважаючи на високу щільність наявного поголів'я ВРХ, без проведення необхідних робіт у цьому напрямку неможливо забезпечити раціональну годівлю тварин зеленими кормами.

4. Відродження вівчарства. Це передбачає покращання пасовищ високого рівня, що прилягають до лісових масивів на схилах з крутизною понад 70° і відносяться до земель запасу. Вартість необхідних робіт становить приблизно 110 грн./га. Розвиток вівчарства, своєю чергою, сприятиме відродженню дотичних виробництв (виробництва бринзи, лїжників з овечої вовни тощо).

5. Підвищення конкурентоспроможності гірського сільського господарства (впровадження органічного тваринницького виробництва).

6. Розвиток ринкової інфраструктури:

а) формування виробничих кооперативів;

б) розвиток дорадчої служби.

Таким чином, вищевказане вимагає кардинального перегляду усталеної практики державної допомоги гірським територіям, збільшення інвестиційних потоків, конкретизації стратегічних завдань АПК щодо гірських районів, підвищення ініціативності місцевих органів влади та самих аграріїв.

Свою чергою, удосконалення державної підтримки тваринництва у гірських районах передбачене законами України «Про державну підтримку сільського господарства України»; «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (ст. 3 щодо встановлення доплат до ціни сільськогосподарської продукції, яка вироблена в місцевостях, що віднесені до гірських, та реалізується державі виробниками таких населених пунктів); «Про особисте селянське господарство» (ст. 10 щодо державної підтримки особистих селянських); Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р. (ст. 13 щодо удосконалення існуючих і запровадження нових механізмів державної підтримки сільгоспвиробників, які узгоджуються з вимогами СOT (ЄС)) та ін.

Зокрема, державою задекларована підтримка виробників молока шляхом дотацій на молоко незбиране екстра, вищого, першого та другого ґатунків і вершки незгузнені, стимулювання підвищення якості молока, що відповідає вимогам державного стандарту України (через доплати у відсотках до закупівельної ціни: для молока ґатунку екстра – 25%; для молока вищого ґатунку – 20%). На сьогодні діє змішана схема виплати компенсацій виробникам молока, молочної сировини та молочних продуктів за рахунок податку на додану вартість (уведена 01.01.2012 р.). 70% ПДВ, сплаченого переробниками молока, повертається їм як пряма дотація. Інша частина – 30% ПДВ сплачується у спеціальний фонд держбюджету, який розподіляється Кабінетом Міністрів для фінансування програм з підтримки сільськогосподарського виробника. Зокрема, з цих коштів здійснюється виплата дотації за утримання та збереження молодняку великої рогатої худоби. Таким чином, селянське господарство, яке здає на переробне підприємство молоко, має отримати від переробника, крім вартості продукції, додатково компенсацію в розмірі 14% вартості проданої продукції.

Для контролю фінансових потоків державної підтримки виробників молока ми пропонуємо запровадити механізм державних субсидій для споживачів молока (молокопереробних підприємств). На відміну від державних дотацій, що стимулюють пропозицію, субсидії дозволяють стимулювати ринковий попит на продукцію. Грошові державні потоки при цьому

більш контрольовані, оскільки вони надходять до одного закупівельника, а не до багатьох його виробників.

Різниця між закупівельною ціною молока та економічно обґрунтованою (у нашому випадку – молока, виробленого в гірських умовах) компенсується державою конкретному молокопереробному підприємству. Такий механізм дасть змогу:

а) забезпечити паритетність цін й еквівалентність обміну продукції між галузями;

б) стимулювати виробників молока вищими закупівельними цінами;

в) контролювати державні фінансові витрати завдяки прозорим витратам за реально здане молоко.

Така система взаємовідносин дозволяє узгодити інтереси всіх учасників даної системи: виробників молока, молокопереробних підприємств і держави. Мотиваційною складовою для молокопереробних підприємств є доступ до дешевих сировинних ресурсів; для виробників молока – отримання реальних грошей у момент здачі молока; для держави – спрощений контроль та ефективне використання адресної допомоги.

Проблема використання субсидій полягає у складності контролю їх цільового використання. Спростивши процес контролю використання коштів за рахунок перевірки їх використання одним закупівельником, а не контролюючим десятків постачальників, ми все одно не досягнемо об'єктивної картини щодо адресності використання цих коштів. Гіпотетично переробне підприємство може придбати за демпінговою ціною порошокове молоко, виробити і реалізувати молочну продукцію. Для нівелювання цієї схеми зловживання молокопереробним підприємством слід розробити механізм адресної підтримки виробників молока.

Отже, взявши за основу систему підтримки виробників молока через систему субсидій для переробників (стимулювання попиту) і забезпечення процесу розширеного відтворення виробництва молокозаводів, пропонуємо запровадити комбіновану систему субсидій і дотацій (рис. 1). При цьому основною доміантою є субсидія, а дотація – елементом, що підтверджує дієвість запропонованого нами механізму. Державні кошти в обсязі ~ 90% скеровуються на стимулювання попиту молокозаводів, а ~ 10% – у формі дотацій

виробникам. Мета такої структуризації державної підтримки – забезпечити зворотній інформаційний зв'язок про результати використання державних інвестицій. Контроль цільового використання коштів забезпечується за рахунок звернення виробників молока щодо компенсації 10%-ї вартості молока. Підставою для звернення можуть бути купони або інші обігові документи на паперових носіях, що засвідчують здану продукцію у відповідному номіналі. Обмін цих купонів на залишкові 10% державної підтримки (дотації) є аналітичною базою для підведення балансу між 90% субсидій (відповідної кількості закупленого молока) і 10% дотацій, які селяни також захочуть отримати.

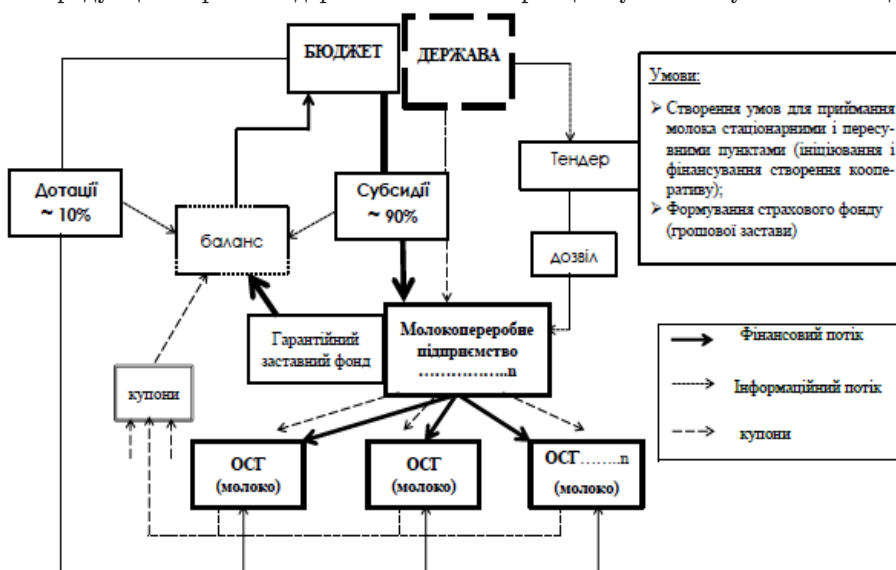

Рис. 1. Структурно-логічна схема механізму державної підтримки виробників молока гірських районів

Ця схема дасть змогу прозоро здійснювати державну підтримку. Крім того, вона нівелює зловживання молокозаводів щодо диверсифікації джерел надходження молока. Наприклад, купити молоко за демпінговими цінами за кордоном не вдасться, оскільки, освоївши 90% субсидій, держава не підтвердить джерела надходження молока 10% дотацій на час звернення селян (рис. 1).

Право на отримання субсидій молокопереробне підприємство отримує за рахунок тендерних процедур. Створення закупівельного кооперативу молокопереробним підприємством у гірських районах є однією з умов виграшу державного тендеру на отримання субсидій.

Гарантійний заставний фонд підприємства формується за рахунок власних коштів або запозичених. Варто зазначити, що ці кошти є гарантією повернення субсидій державі, що були використані і не підтверджені купонами ОСГ. Після підведення балансу підприємство може вільно розпоряджатися цими коштами, або знову формувати з них заставний фонд у випадку продовження участі у тендері для одержання субсидій на наступний рік.

Ініціатором створення закупівельних кооперативів виступатимуть молокопереробні підприємства, які забезпечать початкові інвестиції в проект створення сучасних закупівельних пунктів. Проблема створення даних структур у гірських районах полягає в тому, що виробники молока не можуть виступати ініціаторами створення кооперативів унаслідок їх розрізненості і дрібнотоварності. Обґрунтувати ж місця локалізації приймальних пунктів можна за допомогою методу врахування меж центру тяжіння матеріальних потоків.

Таким чином, запровадження запропонованого механізму узгоджує цілі та удосконалює функціональні зв'язки між елементами системи з метою отримання синергетичного ефекту. При цьому зникає конфлікт інтересів між виробником і переробним підприємством, а державні фінансові потоки набувають адресного характеру. У результаті практичної реалізації запропонованих заходів ми отримуємо.

1. З позицій інтересів виробників молока:

- достатній рівень прибутковості для здійснення процесу розширеного відтворення виробництва;
- безпосереднє отримання грошових ресурсів у процесі здачі молока;
- можливість мінімізувати свої логістичні витрати, що, у свою чергу, збільшить мотивацію до виробництва і реалізації навіть незначної кількості молока.

2. З позицій інтересів молокопереробного підприємства:

- отримання дешевої, екологічно чистої і натуральної сировини для завантаження власних виробничих потужностей;

- підвищення конкурентоспроможності продукції та перспективи виходу на зовнішні ринки з огляду на постійно зростаючий світовий ринковий попит на продукцію, що вироблена з екологічно чистої сировини.

3. З позицій інтересів держави:

- виникає реальна можливість консолідувати матеріальні потоки від дрібних виробників і мотивувати їх для подальшого нарощення виробництва та збільшення поголів'я худоби;

- адресність державного фінансування, а отже, підвищення ефективності використання бюджетних коштів;

- спрощений контроль використання бюджетних коштів;

- підвищення інвестиційної привабливості галузі за рахунок прозорості її фінансування;

- забезпечення соціальної відповідальності держави за рахунок підвищення якості харчування населення України;

- спрощення доступу до міжнародних кредитних ресурсів за рахунок прозорості фінансування проектів підтримки аграрного сектору економіки (вимоги СОТ).

Висновки. Головними напрямками вирішення проблем розвитку сільських територій Закарпаття є радикальні зміни, що торкатимуться адміністративно-територіального управління та устрою. Це сприятиме реалізації усіх можливостей та ресурсів сільських територій прикордонного регіону у суспільному розвитку; розвитку ринкових механізмів регулювання земельних відносин; удосконаленню структури сільського землекористування; охороною природних ресурсів (зокрема, земельних) і культурної спадщини сільських територій прикордонного регіону; удосконаленню транскордонних зв'язків регіону в контексті розвитку його сільських територій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білявський І. Основи екології / І. Білявський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.readbookz.com/book/212/8073.html>.
2. Роль і місце регіональної науки у підвищенні ефективності розвитку сільського господарства Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ziarp.at.ua/_ld/0/1_Zbim13-14.pdf.
3. Ткачук В.А. Концептуальні засади формування соціальної сфери сільських територій / В.А. Ткачук, О.М. Кульганік // Науковий вісник Одеського ДЕУ. – 2008. – № 3(59). – С. 49–61.
4. Шевчук Я.В. Сучасні ризики розвитку сільських територій. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : [монографія] : у 8 т. Т. 4. Сільські території / Я.В. Шевчук ; НАН України. ІРД НАН України ; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – С. 119–139.